

ОХОРОНА ПАМ'ЯТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ: РЕТРОСПЕКТИВИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Каліщук О. М.

ВСТУП

Тематика пограниччя, порубіжжя¹ (українсько-польського, зокрема) є актуалізованою в низці моментів. Нині науковці, апелюючи до уявлення про порубіжжя, сформованого Овеном Латимором (Owen Lattimore)² і наголошують на аспекті взаємодії різних культур. Порубіжжя за умов століть співіснування різних національних спільнот із власною культурою стало місцем взаємовпливів, де формується специфічна, оригінальна, характерна лише для нього історична та культурна спадщина. Спільне минуле залишило у спадок чимало взірців матеріальної та нематеріальної культури (архітектура, звичаї, культура та ін.). Їх збереження та охорона, своєю чергою, є надактуальним завданням, яке лише увиразнила російсько-українська війна.

З іншого боку, слід пам'ятати, що підґрунтям сучасних уявлень про культурну спадщину є розуміння важливості та непорушності підтримки у стрімко змінному світі такого середовища, яке зберігає зв'язок з природою та об'єктами культурної спадщини, усвідомлення того, що культурна спадщина є надважливою для стійкого, гармонійного розвитку та набуття національної ідентичності.

1. Стан наукової розробки проблеми

Охорона пам'яток національної спадщини стала предметом студій вітчизняних та зарубіжних вчених. Оскільки проблеми культурної спадщини є міждисциплінарними, підґрунтя для їх вивчення закладали представники різних галузей гуманітаристики. Так, розвідка Патріка О'Кіфа й Ліндел Протт³ стала кроком у вивченні історії становлення

---

¹ Найпоширенішою є операціоналізація з поняттям порубіжжя як прикордоння біля політичного кордону. У вітчизняній традиції поняття порубіжжя і пограниччя набули синонімічності, хоч останнє є ширшим. Відповідниками в англійській мові є *border land* і *the land between*, себто “земля між”. Саме тому, порубіжжя інтерпретують як нейтральну, “нічийну” або спірну територію.

² Lattimore O. *Studies in Frontier History: Collected Papers 1929–1958*. London: Oxford University Press, 1962. 565 p.

³ O'Keefe Patrick J., Prott Lyndel V. *Cultural heritage conventions and other instruments: a compendium with commentaries*. Crickadarn, UK: Institute of Art and Law, 2011. 343 p.; Prott L., O'Keefe P. *Law and cultural Heritage: Vol. I. Discovery and Excavation*. 1st ed. Abingdon: Profession Books, 1984. 434 p.

міжнародного права охорони культурної спадщини та напрацюванні відповідної термінології. Окремі аспекти пам'яткоохоронної діяльності досліджували Каміл Зейдлер⁴, Богуслав Красновольський⁵, Дж. Нафзігер, Л. Прессуїр, Ян Прушинський⁶, Богдан Римашевський⁷, Кшиштоф Светчак⁸, Ігназ Сейдел-Хохенвелдерн⁹, К. Форест¹⁰. Щодо пам'яткоохоронної діяльності на порубіжжі писали Ізабела Козловська та Агнешка Лампрехт¹¹. Складові охорони пам'яток культурної спадщини стали предметом вивчення вітчизняних географів (Олександр Бейдик¹², Василь Мацола¹³, Катерина Поливач¹⁴), культурологів та пам'яткознавців (Віктор Вечерський¹⁵, К. Гевель¹⁶), істориків (В'ячеслав Горбик і Галина Денисенко¹⁷, Любава Матлай¹⁸), правників (Володимир

---

⁴ Zeidler K. *Zabytki: prawo i praktyka*. Gdańsk-Warszawa, 2017.

⁵ Krasnowolski B. *Ochrona zabytków: historia, doktryny, systemy prawne*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie, 2023. 566 s.

⁶ Pruszyński J. *Dziedzictwo kultury Polski: jego straty i ochrona prawna*. Kraków: Zakamycze, 2001. T. 1. 480 s.; T. 2. 684 s.

⁷ Rymaszewski B. *Polska ochrona zabytków. Refleksje z lat 1918–2002*. Warszawa, 2002.

⁸ Świątczak K. *Prawne aspekty ochrony zabytków w historii. Człowiek a natura. Historia. Prawo. Przemysł* / Redarcja Karol Łukomiak. Łódź: Wydawnictwo Naukowe Archaograph, 2019. S. 141–155.

⁹ Seidl-Hohenveldern I. *Der Begriff der Neutralität in den bewaffneten Konflikten der Gegenwart*. Berlin: Duncker Humboldt, 1977. 1531 p.

¹⁰ Forrest C. *International Law and the Protection of Cultural Heritage*. Routledge, 2012. 480 p.

¹¹ Kozłowska I., Lamprecht A. *Ochrona historycznych ruin na pograniczu polsko-niemieckim. Przypadek dziedzictwa kulturowego dawnego Księstwa Pomorskiego. Historyczne ruiny – ochrona, użytkowanie, zarządzanie = Historic ruins – protection, use, management*. 2018. Nr 6. S. 105–116.

¹² Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ: Вид_поліграф. центр “Київський університет”, 2001. 395 с.

¹³ Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів: НАН України, Ін-т регіональних досліджень, 1997. 259 с.

¹⁴ Поливач К. А. *Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України* / наук. ред. Руденко Л. Київ: Ін-т географії НАН України, 2012. 208 с.

¹⁵ Вечерський В. В. *Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць*. Київ: ЦППТАМ, 2003. 560 с.

¹⁶ Гевель К. *Збереження культурної спадщини у посткомуністичних країнах Європи. Актуальні проблеми державного управління*. 2010. Вип. 4. С. 74–77.

¹⁷ Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Проблема дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні. *Український історичний журнал*. 2004. № 2. С. 133–144; Денисенко Г., Денисенко О. *Культурна спадщина у формуванні історичної пам'яті народу. Краєзнавство*. 2014. № 1. С. 139–150.

¹⁸ Матлай Л. С. *Історико-культурна спадщина України у цивілізаційному діалозі. Historical and Cultural Studies*. 2014. № 1. С. 45–48.

Бадяк¹⁹, Тетяна Курило²⁰, Тамара Мазур²¹ та Іван Мишак²²). Питанням охорони пам'яток культури на порубіжжі також присвячена низка матеріалів конференцій – “Охорона культурної і матеріальної спадщини пограниччя”²³, “Громадянське суспільство і охорона пам'яток на польсько-німецькому порубіжжі”²⁴. Тож фіксуємо та визнаємо значну увагу до проблем пам'яткоохоронної сфери у вітчизняній та зарубіжній науці усе ж вкажемо на прогалину у дослідженнях її специфіки на порубіжжі.

2. Функціонування поняття «пам'ятка»

Специфікою правової охорони культурної спадщини слід уважати її розвиток впродовж тривалого часу, що, вочевидь, впливало на формування та розвиток понятійно-термінологічного апарату. Оскільки ми ведемо розмову про українсько-польське порубіжжя, то варто проаналізувати досвід обох сторін у новітній період.

Польська традиція виглядає наступним чином. 1918 р. стараннями відділу мистецтв Міністерства релігійних визнань та народної освіти регентською радою було ухвалено декрет про охорону пам'яток

---

¹⁹ Бадяк В. Нормативно-правова охорона культурної спадщини. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2016. Вип. 28. С. 331–348; Бадяк В. П. Пам'яткоохоронна історія Львова. Львів: ЛНАМ, 2014. 160 с.: іл.

²⁰ Курило Т. В. Правова охорона культурної спадщини України. Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, Вид-во “Новий Світ-2000”, 2006. 152 с.; Курило Т. В. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні: історико-правове дослідження: дис... канд. юрид. наук: 12. 00. 01 / Львівський національний ун-т імені Івана Франка. Львів, 2003.

²¹ Мазур Т. В. Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження: дис... доктора юр. наук: 12. 00. 01 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 423 с.; Мазур Т. В. Генеза законодавства Радянської України у сфері охорони культурної спадщини (1919–1930-ті роки). *Науковий вісник УжНУ. Серія “Право”*. 2019. № 58. Т. 1. С. 23–29.

²² Мазур Т. В., Мишак І. М. Законодавство у сфері охорони культурної спадщини в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 1. С. 166–172; Мазур Т. В., Мишак І. М. Державна політика щодо охорони культурної спадщини під час Української революції 1917–1921 років. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 4. С. 158–163

²³ *Ochrona dziedzictwa kulturowego i materialnego pogranicza: materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Krajową Szkołę Sadownictwa i Prokuratury oraz Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL (Lublin, 6–8 września 2010 r.) / red. Antoni Dębiński, Leszek Pietraszko; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011. 306 s.*

²⁴ *Spółczesność obywatelskie a ochrona zabytków na pograniczu polsko-niemieckim: materiały z międzynarodowej konferencji naukowej = Zivilgesellschaft und Denkmalschutz im deutsch-polnischen Grenzgebiet: Tagungsband der internationalen wissenschaftlichen Konferenz (Gubin, 31. 05–02. 06.2012) / Paul Yalowski, Barbara Bieliniś-Kopec (red.); tl. Jerzy Bilerzewski. Gubin: Warsztat Konserwatora Gubińskiej Fary; [Słubice: Piktogram Polska], 2014. 282 s.*

культури і мистецтва²⁵, який слід уважати першим юридичним документом у цій сфері. Саме у згаданому документі вперше зустрічаємо й визначення поняття “пам’ятки”, під яким розуміли об’єкти і предмети, серед яких визначні групи будівель з естетичного погляду й важливі для міст, сіл, осад чи їх частин; планування старих міст і частин старого міста разом з давніми, історичними назвами вулиць і площ; старі дерева та алеї, з відповідним поділом на рухомі, нерухомі з відповідним поділом на рухомі, нерухомі, розкопки і знахідки²⁶. Розпорядження Президента Польщі від 6 березня 1928 р. “Про опіку над пам’ятками”²⁷ “пам’ятку” визначало як рухомий, так і нерухомий предмет, характерний для певної епохи, що має мистецьку, культурну, історичну, археологічну або палеологічну цінність, підтверджену рішенням державної влади, і заслуговує з огляду на це на охорону²⁸. Закон уже комуністичної влади ПНР “Про охорону надбань культури” від 15 лютого 1962 р.²⁹ як основний термін містив “культурне надбання” і визначав його як кожен рухомий або нерухомий предмет, давній чи сучасний, що має значення для спадщини і розвитку культури з огляду на його історичну, наукову чи мистецьку цінність³⁰. У законі “Про охорону пам’яток та їх збереження” від 23 липня 2003 р.³¹ знову повернуто поняття “пам’ятки”, під яким розуміють рухомий чи нерухомий предмет, їх частину чи групу, які є справою рук людини або пов’язані з її діяльністю і є свідченням

---

²⁵ Dekret Rady Regencyjnej z dn. 31. X. 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*. 1918. Nr 16. Poz. 36. S. 93

²⁶ Мовою оригіналу: Za zabytki nieruchome w myśl ustawy niniejszej uznane być mogą: jaskinie, grodziska (t. zw. szwedzkie góry i okopy), kurhany, mogiły, usypiska, cmentarzyska, ślady osad nawodnych, głazy ze stopami, misami, krzyżami, podkowami, baby kamienne b t. p.; budowle zarówno murowane, jak drewniane wraz z przynależnym im otoczeniem (ogrodem, placem), a choćby dochowane w późniejszej budowie części dawne (prezbiteria, kaplice, wieże, bramy, portale, kolumny, drzwi, kominki i t. p.); dzieła sztuk plastycznych z architekturą budynku związane (malowidła ścienne, rzeźby, sztukaterie i t. p.); luźno stojące pomniki, nagrobki, kapliczki, figury, krzyże, kolumny, słupy graniczne b t. p.; ruiny budowli, pomników i posągów; grupy budowli, wybitne pod względem estetycznym i znamienne bądź dla całych miast, osad, wsi, bądź dla ich dzielnic

²⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. *Dziennik Ustaw*. 1928. Nr 29. Poz. 265. S. 537–542.

²⁸ Мовою оригіналу: Zabytkiem w rozumieniu niniejszego rozporządzenia jest każdy przedmiot tak nieruchomy, jak i ruchomy, charakterystyczny dla pewnej epoki, posiadający wartość artystyczną, kulturalną, historyczną, archeologiczną lub paleologiczną, stwierdzoną orzeczeniem władzy państwowej, i zasługujący wskutek tego na zachowanie.

²⁹ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach. *Dziennik Ustaw*. 1962. Nr 10. Poz. 48. S. 54–58.

³⁰ Мовою оригіналу: Dobrem kultury w rozumieniu ustawy jest każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną.

³¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. *Dziennik Ustaw*. 2003. Nr 162. Poz. 1568.

минулих епох або подій, яких збереження є суспільним інтересом з огляду на історичну, мистецьку чи наукову цінність³². Відмінності між обома дефініціями ілюструє наступна таблиця³³:

№ з/п	культурне надбання	пам'ятка
	кожен рухомий чи нерухомий предмет	нерухомість чи рухома річ, їх частини чи група
		є справою рук людини чи пов'язана з її діяльністю
	давній чи сучасний	є свідченням минулих епох чи подій
	має значення для минулого і культурного розвитку з огляду на його історичну, наукову чи культурну вартість	збереження яких є в суспільному інтересі з огляду на історичну, мистецьку чи наукову вартість

Український термінологічний кейс виглядає наступним чином. У період Української революції 1917–1921 рр. поширеними були поняття “пам'ятка” (на протипагу російському “памятник”) та “культурні надбання”. Хоч, як вказала у своїй розвідці Тамара Мазур, офіційного визначення зазначених понять так і не було наведено; як зрештою, і не було ухвалено проєкт закону про охорону пам'яток в УНР, розроблений міністерством³⁴. Варто наголосити, що ці означення нав'язують до соборницької традиції, адже вони були поширені задовго у Галичині, зокрема у студіях вчених Наукового товариства імені Шевченка³⁵.

3. Історична ретроспектива пам'яткоохоронної діяльності в Україні

Коли ходить про власне український досвід новітнього періоду, то передовсім слід згадати ініціативу громадськості завдяки якій навесні

³² Мовою оригіналу: Zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

³³ Łopatecki K., „Obiekt o cechach zabytku” a „zabytek” – problemy terminologiczne w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. *Zeszyty dziedzictwa kulturowego*. Białystok, 2007. T. 1. S. 195.

³⁴ Мазур Т. В. Розвиток понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). С. 39. Див. також: Прибега Л. В. До питання термінологічних визначень у пам'яткоохоронній методиці. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2003. Вип. 5. С. 18–32; Вар'ян О. Поняття “пам'ятка культурної спадщини” у законодавстві Польщі та України. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Напрям: культурологія*. 2023. Т. 47. С. 141–151. Горбул Т. О. Еволюція поняття “культурна спадщина”: теоретико-методологічний аспект. *Культурологічна думка*. 2023. № 23. С. 178–187.

³⁵ Нагадаємо, що одна з серій товариства мала назву “Пам'ятки українсько-руської мови і літератури”.

1917 р. з'явилися Центральний комітет охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні та товариства охорони пам'яток старовини й мистецтва на місцях (у губерніях та повітах). Як підрозділ Генерального секретаріату народної освіти функціонував відділ музеїв та охорони пам'яток старовини, який очолював Микола Біляшівський. Об'єднання зусиль громади та державних органів дало конкретні результати. Так, було опротестовано рішення міністерства внутрішніх справ про зняття пам'ятників часів царської росії і на своїх місцях залишено пам'ятники князю Володимиру, Богдану Хмельницькому. Прикметно, що попри зміну влади у ті роки, можна простежити правонаступність у сфері охорони пам'яток. 1918 р. відділ охорони пам'яток Головного управління мистецтв та національної культури Української Держави очолив той самий Микола Біляшівський. Як член Культурної комісії української мирної делегації на перемовинах з РСФРР він домагався повернення національних пам'яток до України.

Із встановленням більшовицького режиму на переважній частині українських земель почалася спроба формування там пам'яткоохоронної сфери. Ліквідувавши приватну власність та підпорядкувавши матеріальний потенціал владі, режим оголосив низку декретів, за якими націоналізували приватні музеї, мистецькі колекції, оголошували визначні пам'ятки державною власністю³⁶. Акції виглядали навіть “благородними”, бо заявляли, що все це робиться в ім'я “трудожущих”, для простого народу. Проте в умовах революційного хаосу й доцільності, ліквідації власника-господаря виникали умови для розграбування культурних цінностей, руйнацій люмпенами “буржуазних палаців”. Підхід до “буржуазної культурної спадщини” з класових (марксистсько-ленінських) принципів був вирішальним у її оцінюванні і в теорії, і на практиці. В апогей “українізації”, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК) і Рада Народних Комісарів (РНК) УРСР затвердили 1926 р. “Положення про пам'ятники історії й природи”³⁷. Це перший акт загально-нормативного значення, у якому кодифіковано радянські декрети й постанови та використано досвід у цій справі, а також розроблено правила й порядок охорони, утримання, обліку, дослідження та пропаганди музейних і позамузейних (нерухомих) пам'яток. Пам'ятки класифікувалися за республіканськими та місцевими категоріями, а критерії їх цінностей ґрунтувалися на

---

³⁶ Див.: Алексеев О. О. Формування пам'яткоохоронного законодавства в перші роки радянської влади (1917–1920 рр.). *Праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009. Вип. XVII. С. 117–120.

³⁷ Див.: Денисенко О. А. Історична ретроспектива становлення пам'яткоохоронного законодавства в Україні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 3. С. 5–10.

науковому, історичному або мистецькому значенні. Аби надалі не повторюватися, підкреслимо, що охорону пам'яток культури радянський режим оголошував справою державною та покладав на відповідні урядові структури. В результаті, як вказував Олександр Новак, замість намагань розширити пам'яткоохоронну роботу через залучення громадськості на місцях, завдання реєстрації та збереження пам'яток були підмінені агітаційно-пропагандистськими³⁸.

З прийняттям згаданого “положення” почалася перша державна реєстрація пам'яток України, які поділяли на археологічні, архітектурні та історико-меморіальні види. Осторонь залишилися пам'ятки мистецтва. Впродовж 1924-1929 рр. вищі органи влади УРСР проголосили державними заповідниками територію могили Т. Шевченка, а також чотири помітні культово-палацові споруди.

Радянські підходи до правової охорони культурної спадщини знають зміни у повоєнний період. Передовсім це стосується ухвалення низки спеціальних нормативних актів; по-друге, ухвалення спільних урядових та партійних рішень у сфері культури загалом і пам'яткоохоронної діяльності; і врешті, створення Міністерства культури УРСР 1953 р. визначило структуру з наділену законодавчою ініціативою та координуючими функціями. І останнє – врегулювання сфери охорони пам'яток у СРСР з міжнародними нормами законом УРСР від 13 липня 1978 р. “Про охорону і використання пам'яток історії та культури”.

Усе це стало підґрунтям пам'яткоохоронної діяльності в Україні і вплинуло на ситуацію на українсько-польському порубіжжі.

4. Польський досвід охорони пам'яток

Якщо ходять про ситуацію на польських теренах у новітню добу, то передовсім слід згадати про „Dekret Rady Regenckiej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury” від 31 жовтня 1918 р. Декрет містив десятки ґрунтовних тверджень, які й понад сто років по тому, можуть бути оцінені як сучасні рішення. Доприкладу, заборона вивозити історичні пам'ятки за кордон без дозволу зберігача заради “національного культурного блага”; обмеження майнових прав власника заради національного блага рівно ж слід уважати далекоглядним регулюванням. Той факт, що у разі загрози вивезення або знищення пам'ятки було дозволено розпочати процедуру експропріації на користь громадського (публічного) музею, навіть якщо вона має винятковий

---

³⁸ Новак О. С. Становлення системи пам'яткоохоронних інституцій в Україні (1917–1921 рр.): організаційний аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2017. Вип. 20. С. 88.

характер, свідчить про високий рівень суспільної свідомості творців закону і виражає сподівання на високий рівень свідомості його адресатів.

Декрет був доповнений: 1. Розпорядженням Міністра мистецтва і культури від 5 квітня 1919 р. про організацію охоронних бюро (Mon. Pol. № 81); 2. розпорядженням Міністра мистецтва і культури від 5 квітня 1919 р. про внесення пам'яток мистецтва до інвентарю; 3. розпорядженням Міністра віросповідань і громадського порядку від 17 травня 1924 р. про створення повітових охоронних комісій (Mon. Pol. № 135, поз. 391).

Цим розпорядженням було запроваджено поділ на охоронні округи та визначено повноваження охоронних служб щодо: ознайомлення та документування (опис, об'їзд, архівування); нагляду (стан пам'яток, консерваторська діяльність); інвентаризації.

Також було створено Раду з питань охорони пам'яток, що складалася з керівника Управління у справах пам'яток і музеїв та консерваторів, з консультативно-дорадчими повноваженнями. Перші охоронні бюро існували у Варшаві, Кракові, Львові, Познані, Вільно та Любліні. У 1919 р. було створено дев'ять таких підрозділів, які очолили люди, чиї імена увійшли в історію, такі як Теофіл Вишньовський (Варшавський повіт), Юзеф Пйотровський (Лодзький повіт), Юзеф Раціборський (Калішський повіт), Ежи Ремер (Ченстоховський повіт), о. Юзеф Рокосовський (Львівський повіт), о. Юзеф Козловський (Люблінський повіт), Юзеф Рокошний (Радомський повіт), Ежи Сенницький (Люблінський повіт), В'ячеслав Гусарський (Седльський повіт), преподобний Пьотр Следзевський (Ломжинський повіт), Зигмунт Раковський (Плоцький повіт). Краківське відділення Національної консерваторії, створене ще за австрійської адміністрації в 1914 році, очолив Тадеуш Шидловський, а Познанське відділення на чолі з Никодимом Пайздерським було створено за розпорядженням міністра колишнього пруського округу. У результаті зміни територіального поділу держави у 1920 р. територія існуючих дев'яти управлінь охорони пам'яток була змінена (розпорядження Міністерства культури і національної спадщини від 24 січня 1920 р., D.U. № 7), але компетенції, тимчасово розділені розпорядженням Міністра мистецтва і культури, виданим спільно з Міністром внутрішніх справ (Dz.U. M.W. 1920, № 8, поз. 50), залишилися незмінними³⁹. Згодом були й інші рішення⁴⁰.

---

³⁹ Див.: Dettloff P. Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918–1930. Teoria i praktyka. Kraków: Universitas, 2006.

⁴⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. *Dziennik Ustaw*. 1928. Nr 29. Poz. 265. S. 537–542.

Впродовж міжвоєнного періоду на території Східної Галичини відбувались роботи з відновлення пошкоджених пам'яток. Основна увага приділялась сакральним спорудам, переважно католицьким костелам, оскільки 213 ці пам'ятки відображали багату історію польської етнічної групи в Галичині. Роботи з відбудови торкнулись також королівських та магнатських замків та будівель, пов'язаних з історією Речі Посполитої. Фінансування ремонтних, реставраційних та консерваційних робіт здійснювалось переважно з державного бюджету – воно не завжди було достатнім. Слід розуміти політичний контекст: поляки трактували культурну спадщину “Малопольщі Східної” як надбання польського народу. Однак, можемо стверджувати, що завдяки роботі консерваторів, архітекторів та інженерів, фінансуванні зі сторони держави, велика кількість пам'яток збереглась до сьогоднішнього дня, та є невід'ємною складовою туристичного ресурсу та потенціалу України. Зауважимо, що на теренах Другої Речіпосполитої українство зуміло впорядкувати поховання Українських січових стрільців, вояків Української галицької армії, здійснити облік та опис дерев'яних церков краю⁴¹. Це відображає специфіку ситуації на порубіжжі і виявляє вплив державної політики у сфері охорони культурної спадщини на громадські ініціативи.

5. Інституціоналізація охорони пам'яток

Питання охорони пам'яток культури та історії виявилися предметом інтересу державних та громадських інституцій. У контексті українсько-польського порубіжжя згадаємо діяльність Towarzystwa Miłośników Przeszłości Lwowa⁴². Як засвідчують статутні документи Товариство брало на себе зобов'язання збору й аналізу документів, що відображають питання охорони пам'яток культури, популяризування цих ідей серед громадськості. Товариство визначало необхідність збору та фіксації фрагментів архітектури, планів міста, історичних документів тощо, поповнення ними надбань історичного музею.

Паралельно слід згадати про діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка як інституції академічного вивчення об'єктів культурної спадщини. 1887 р. у Львові було засновано музей Ставропігійського братства, який мав велику колекцію рукописних, архівних пам'яток та стародруків. Важливою заслугою А. Шептицького в пам'яткоохоронній діяльності стало заснування Національного музею у Львові. Основу фондів склала особиста колекція митрополита, який

---

⁴¹ Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм. Ч. 1–2. Львів, 1937.

⁴² Michalska-Bracha L. Środowisko intelektualne Towarzystwa Miłośników Przeszłości Lwowa (1906-1939). *Krakowskie pismo kresowe*. 2021. Rocznik 13. S. 153-164.

подарував близько 10 тис. предметів та утримував музей власним коштом. Для впорядкування збірок митрополит запросив науковця Іларіона Свенціцького, який став директором і організатором зібрань музею. На теренах ЗУНР був запропонований варіант збереження пам'яток минулих епох через розширення функцій музейних установ. Саме тому провідною інституцією збереження найцінніших творів мистецтва мав стати Національний музей у Львові.

У 1930-х роках музей нараховував близько 80 000 експонатів і складався з 10 відділів: археологічного, народного мистецтва, церковної старовини, історичних пам'яток культури, нумізматики і сфрагістики, архіву, книгозбірні, стародруків, українських, а також слов'янських рукописів. Протягом міжвоєнного періоду Національний музей був одним із небагатьох закладів європейського рівня. Неабияку роль у міжвоєнному двадцятилітті відіграли також музей НТШ, художньо-промисловий музей та ін.⁴³

Перекидуючи місток до сучасності, варто згадати про таку наукову установу, як Інститут національної спадщини (Narodowy Instytut Dziedzictwa), підпорядкований міністерству культури й національної спадщини. Його було створено 2011 р., хоча подібні установи працювали в Польщі безперервно з 60-х років минулого століття.

На офіційній Інтернет-сторінці Інститут національної спадщини визначено як державну культурну установу, яка надає експертну підтримку та підтримку у формуванні поглядів міністру культури та національної спадщини. Директора Інституту призначає міністр культури на національній спадщини.

За Статутом перед інститутом стоїть широке коло завдань:

- розробка та поширення стандартів документації, досліджень, реставрації та оцифрування рухомих, нерухомих та археологічних пам'яток;
- підключення на вимогу Міністра культури та національної спадщини або Генерального хранителя пам'яток до процесу оцінки та вдосконалення системи охорони та догляду за пам'ятками та до процесу охорони нематеріальної спадщини;
- надання експертних оцінок щодо діяльності, пов'язаної з пам'ятками, для органів державного управління;
- моніторинг та аналіз загроз культурній спадщині та розробка методів протидії цим загрозам;
- публікація та поширення видань про охорону та збереження об'єктів культурної спадщини;

---

⁴³ Pruszyński J. Organizacja ochrony zabytków w dwudziestoleciu międzywojennym. *Ochrona zabytków*. 1988. Nr 41/2 (161). S. 75–85.

– здійснення спеціалізованих навчальних та інформаційних програм для реставраційних служб та середовищ, пов'язаних зі збереженням пам'яток;

– співпраця з власниками та розпорядниками пам'яток із метою належного управління ресурсом культурної спадщини та пропаганди принципів збереження пам'яток;

– реалізація програм та соціальних кампаній у галузі популяризації культурної спадщини та її важливості, а також ідеї охорони пам'яток та піклування про пам'ятники;

– реалізація освітніх програм та співпраця в галузі соціальної освіти для охорони та збереження матеріальної та нематеріальної спадщини;

– здійснення співпраці з метою збільшення рівня суспільного інтересу та участі в системі ідентифікації та охорони культурної спадщини;

– збір, обробка, архівування та поширення знань про стан збереження та цінності об'єкта культурної спадщини, включаючи наукові колекції, пов'язані з охороною цієї спадщини;

– внесення записів до державного Реєстру пам'яток та управління ними, а також реєстрація археологічних досліджень, що проводяться у країні;

– створення та розробка загальнодержавної цифрової системи збору та публікації даних про культурну спадщину, включно з даними про геолокацію;

– координація виконання процедури подання запиту міністру про визнання нерухомого об'єкта культурної спадщини історичною пам'яткою президентом Республіки Польща;

– виконання доручень міністра, що випливають з угод, конвенцій та інших документів, ратифікованих Польщею, щодо охорони та догляду за матеріальною та нематеріальною культурною спадщиною;

– проведення за погодженням із Міністром міжнародної співпраці у галузі охорони та збереження об'єктів культурної спадщини;

– організація та проведення інших робіт, пов'язаних з охороною культурної спадщини, на прохання Міністра чи Генерального хранителя пам'яток⁴⁴.

Одними з найважливіших завдань інституту залишаються оновлення та публікація державного Реєстру пам'яток. Інститут національної спадщини нараховує 14 територіальних відділень і майстерень у великих містах та три спеціалізовані територіальні майстерні. Інститут виконує свої завдання, співпрацюючи з реставраційними службами та іншими

---

⁴⁴ Див.: Степанюк С. Польський досвід державного управління у сфері охорони пам'яток. *Літопис Волині*. 2021. Ч. 23. С. 165-170.

організаціями, що спеціалізуються на охороні та збереженні пам'яток, включаючи університети, наукові установи, культурні установи, музеї, церкви та релігійні об'єднання, а також адміністрацію місцевого самоврядування та неурядові організації.

Таким чином, у Республіці Польща охорона та захист об'єктів культурної спадщини пам'яток регламентує Закон “Про охорону і збереження пам'яток” від 23 липня 2003 р. із подальшими доповненнями. Пам'яткоохоронною діяльністю займається розлога система органів державної адміністрації, серед яких – Департамент охорони пам'яток та Департамент культурної спадщини Міністерства культури й національної спадщини та воєводські управління охорони пам'яток на чолі з Генеральним хранителем пам'яток. Надання експертної підтримки міністерству та фахової допомоги в оновленні та публікації реєстрів пам'яток, підтримки у формуванні поглядів міністра та низку інших завдань виконує науковий Інститут національної спадщини⁴⁵. Подальше висвітлення успішного досвіду у сфері управління культурною спадщиною сусідніх країн, на нашу думку, дасть змогу покращити рівень охорони та збереження пам'яток в Україні.

6. Прикладний вимір охорони пам'яток порубіжжя

Останні десятиліття в Європі спостерігаємо зростання інтересу та практичних кроків щодо охорони пам'яток історії та культури на порубіжжі. Вочевидь, потенціал українсько-польського порубіжжя є не меншим. Додаткової ваги набувають проекти, спрямовані на пізнання, збереження й розвиток культурної спадщини. До прикладу, одним із таких міжнародних проектів у межах Програми ЄС у сфері освіти, професійної підготовки, молоді та спорту Erasmus+ став “Поширюючи культурну спадщину на українсько-польському прикордонні: європейський вимір та локальні практики”, реалізованим Національним університетом “Львівська політехніка”. У Сувальському повіті РП 2010 р. реалізовували проект “Консерватія та реставрація пам'яток архітектури 19 ст. польсько-литовського пограниччя”; гміни Міжлісся й Обер Бачетін 2017 р. реалізували проект “Сакральні пам'ятки свідченням спільної історичної спадщини польсько-чеського пограниччя”; 2022 р. у рамках операційної програми транскордонної співпраці Чеська Республіка – Республіка Польща реалізовано проект “Шляхом оглядових вез польсько-чеського пограниччя” і т. д.

---

⁴⁵ Див. порівн.: Zimna-Kawecka K. Ochrona zabytków i organizacja urzędów konserwatorskich w Polsce okresu międzywojennego (na przykładzie pow. pomorskiego) a unormowania Ustawy z dn. 23. VII. 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. *Wiadomości konserwatorskie*. 2010. Nr 27. S. 123–143; Brykowski R. Polska ochrona zabytków na Wołyniu 1906–1939 i 1993–2006. *Niepodległość i Pamięć*. 2008. Nr 15/1 (27). S. 443–494.

Водночас слід не забувати про конфліктогенний потенціал пам'яток на українсько-польському порубіжжі. Одним із найочевидніших і найвідоміших прикладів є Цвинтар орлят у Львові. Нагадаємо, “Цвинтар орлят” був зведений у міжвоєнному Львові. На цьому військовому кладовищі поховані учасники польсько-української війни 1918–1919 рр., які воювали на польській стороні, (частина з них загинули в боях за Львів), а також польські військовики, котрі загинули в польсько-радянській війні 1919 – 1920 рр. На цвинтарі поховані й учасники боїв, які померли у мирний час. Поховання тут здійснювалися до початку Другої світової війни. Окрім поховань польських військових, було встановлено пам'ятники американським льотчикам і французьким піхотинцям, які воювали на стороні Польщі в польсько-українській та польсько-радянській війнах⁴⁶.

Перемога поляків в боях з українцями за Львів та участь у них польських студентів і гімназистів, символічно названих “орлятами”, стала для поляків міфологізованою ще від часу боїв за місто. Образ львівських «орлят» присутній у польській літературі та мистецтві. У міжвоєнній Речі Посполитій щороку відбувалося урочисте святкування оборони Львова за участю представників держави та церкви. Ці урочистості формували культ польських захисників Львова⁴⁷.

У радянський період “Цвинтар орлят” був знищений. Відновлення цвинтаря розпочалося ще до падіння комунізму, в травні 1989 р., і продовжувалося у перший рік після розпаду СРСР і проголошення незалежності України. Його проводила з власної ініціативи польська будівельна фірма „Energorol”, за усною домовленістю, не маючи офіційного дозволу львівської міської ради. Робота тривала до травня 1992 р., коли у фірми закінчився контракт на інших об'єктах в Україні⁴⁸.

Польські реконструктори “Цвинтаря орлят” прагнули відновити його в тому вигляді, в якому він існував до 1939 р. Натомість у Львові значна частина громадськості сприймала це як відновлення польського “пантеону слави”, як елемент маркування польськості Львова. Перемовини, які офіційно провадили з 1994 р. між представниками РП, на чолі з генеральним секретарем Ради охорони пам'яті боротьби та мучеництва Анджеєм Пшевозніком, та Львівської міської ради, не принесли результатів⁴⁹. На суперечку у справі «Цвинтаря орлят»

---

⁴⁶ Харчук Х. Польський військовий меморіал на Личаківському цвинтарі. Україна: культурна спадщина. Національна свідомість, державність. Львів, 2009. Вип. 18. С. 76–79

⁴⁷ Nicieja S. Lwowskie Orłęta. Czyn i legenda. Warszawa, 2009. S. 57-58.

⁴⁸ Nicieja S. Cmentarz Orłąt Lwowskich. Niepodległość i pamięć. Warszawa, 2006. T. 13. Nr 3 (24). S. 250–251.

⁴⁹ Jędraszczyk K. Polityka pamięci i konflikt o miejsca pamięci w praktyce bilateralnej. Studium przypadku Cmentarza Orłąt Lwowskich. W kręgu gnieźnieńskiej humanistyki.

впливали також конфлікти по інший бік кордону, щодо українських поховань у РП⁵⁰.

Яскравим прикладом цього може слугувати питання реституції «Осолінеуму», бібліотеки, що була вивезена поляками до Вроцлава зі Львова у міжвоєнний період, оскільки і українська, і польська сторона вважають дану книгозбірню власним національним надбанням. Не вдаючись в історію створення та переміщення бібліотеки, зазначимо, що на тему «Осолінеуму» у 90-х роках ХХ ст. двічі висловлювався президент Польщі А. Квасневський, зауваживши в грудні 1996 р., що ця проблема в польсько-українських відносинах вичерпана. А роком пізніше в інтерв'ю одній із берлінських газет він висловив припущення, що колекція, яка зберігається в Україні, може там і залишатися, але Польща вимагатиме гарантій, що вона зберігатиметься в належних умовах. Однак ці авторитетні голоси суттєво на ситуацію не вплинули. Не вирішило спірних питань і друге засідання Міжурядової комісії, що відбулося в лютому 1999 р. До речі, розбіжності у поглядах на львівську спадщину кардинально позначаються на позиціях України та Польщі щодо реституції тих культурних цінностей, які в часи Другої світової війни дійсно були вивезені нацистами зі Львова, а в повоєнні роки опинилися в третіх країнах. Уже стала хрестоматійним прикладом доля львівської колекції малюнків А. Дюрера⁵¹.

Загалом, як пише львівський дослідник С. Кот, упродовж 1997–2015 рр. відбулося шість засідань Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей. Вони почергово проходили в обох країнах: м. Львів – 14–15 травня 1997 р.; м. Варшава – 17–19 лютого 1999 р.; м. Київ – 5–6 березня 2001 р.; м. Варшава – 17–18 червня 2008 р.; м. Львів – 4–5 грудня 2010 р.; м. Ольштин, Республіка Польща, – 15–17 червня 2015 р.

ВИСНОВКИ

Як висновковував у одному зі своїх досліджень Василь Притулок, і українцям, і полякам вкрай необхідно з розумінням ставитися до ваги національних культурних цінностей, що нині знаходяться на теренах обох держав, до зусиль обох сторін, аби цінності опинилися на території держав їх приналежності; і саме цим має бути узалежнений процес

Antologia tekstów pracowników Instytutu kultury europejskiej UAM w stulecie Uniwersytetu poznańskiego. Poznań, 2020. S. 15-19.

⁵⁰ Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах. Луцьк: Вежа-Друк, 2019.

⁵¹ Притулок В. Збереження культурної спадщини крізь досвід реституції українсько-польських взаємин. *Літопис Волині*. 2021. Ч. 25. С. 99-103.

реституції національних культурних спадщин України та РП⁵². Знання про українські місця пам'яті на території Республіки Польща в широких колах польського суспільства є досить незначним, а засоби масової інформації та публіцистика надто мало сприяють його поширенню. У сприйнятті ЗМІ це питання обмежується конфліктними ситуаціями, пов'язаними переважно з вшануванням пам'яті загиблих членів Української повстанської армії. Це «викривлений» погляд, який показує цю багатогранну тему дуже вузько і неповно. Українська сторона також робить свій внесок у цей стереотип, роблячи основний акцент у своїй діяльності на об'єктах такого роду. Так чи інак дзеркальною слід уважати ситуацію на українській стороні Бугу, коли про польську спадщину громадськість теж знає небагато. Хоча приклад Обласної програми відродження історико-архітектурної спадщини смт Олики Волинської області на 2019-2024 рр. дає підстави для обережного оптимізму.

Добрим прикладом сусідської співпраці в царині охорони спільної спадщини є старання Польщі та Німеччини після 1989 року. Йдеться зокрема про реставрацію пам'яток, виконаних у техніці, що в Польщі не використовувалася (наприклад, пруська стіна). У 1990-х роках реконструкцію окремих пам'яток суттєво підтримав Польсько-німецький фонд співпраці.

Українсько-польське порубіжжя впродовж усієї своєї історії є класичним прикладом поліетнічного регіону, місцем зустрічі різних культур, їх взаємодії та синтезу. Подібний синкретизм спричинив те, що в історичному просторі українсько-польського порубіжжя прослідковується яскраве переплетіння двох культур, розташування великої кількості об'єктів культурної спадщини двох народів. Українсько-польське порубіжжя впродовж усієї своєї історії є класичним прикладом поліетнічного регіону, місцем зустрічі різних культур, їх взаємодії та синтезу. Подібний синкретизм спричинив те, що в історичному просторі українсько-польського порубіжжя прослідковується яскраве переплетіння двох культур, розташування великої кількості об'єктів культурної спадщини двох народів.

Література

1. Lattimore O. *Studies in Frontier History: Collected Papers 1929–1958*. London: Oxford University Press, 1962. 565 p.
2. O'Keefe Patrick J., Prott Lyndel V. *Cultural heritage conventions and other instruments: a compendium with commentaries*. Crickadarn, UK:

---

⁵² Прицулюк В. Збереження культурної спадщини крізь досвід реституції українсько-польських взаємин. *Літопис Волині*. 2021. Ч. 25. С. 102.

Institute of Art and Law, 2011. 343 p.; Prott L., O'Keefe P. Law and cultural Heritage: Vol. I. Discovery and Excavation. 1st ed. Abingdon: Profession Books, 1984. 434 p.

3. Zeidler K. Zabytki: prawo i praktyka. Gdańsk-Warszawa, 2017.

4. Krasnowolski B. Ochrona zabytków: historia, doktryny, systemy prawne. Kraków: Wydawnictwo Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie, 2023. 566 s.

5. Pruszyński J. Dziedzictwo kultury Polski: jego straty i ochrona prawna. Kraków: Zakamycze, 2001. T. 1. 480 s.; T. 2. 684 s.

6. Rymaszewski B. Polska ochrona zabytków. Refleksje z lat 1918–2002. Warszawa, 2002.

7. Świątczak K. Prawne aspekty ochrony zabytków w historii. Człowiek a natura. Historia. Prawo. Przemysł / Redarcja Karol Łukomiak. Łódź: Wydawnictwo Naukowe Archaograph, 2019. S. 141–155.

8. Seidl-Hohenveldern I. Der Begriff der Neutralität in den bewaffneten Konflikten der Gegenwart. Berlin: Duncker Humboldt, 1977. 1531 p.

9. Forrest C. International Law and the Protection of Cultural Heritage. Routledge, 2012. 480 p.

10. Kozłowska I., Lamprecht A. Ochrona historycznych ruin na pograniczu polsko-niemieckim. Przypadek dziedzictwa kulturowego dawnego Księstwa Pomorskiego. Historyczne ruiny – ochrona, użytkowanie, zarządzanie = Historic ruins – protection, use, management. 2018. Nr 6. S. 105–116.

11. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ: Вид. поліграф. центр “Київський університет”, 2001. 395 с.

12. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів: НАН України, Ін-т регіональних досліджень, 1997. 259 с.

13. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / наук. ред. Руденко Л. Київ: Ін-т географії НАН України, 2012. 208 с.

14. Вечерський В. В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. Київ: ЦСПТАМ, 2003. 560 с.

15. Гевель К. Збереження культурної спадщини у посткомуністичних країнах Євросоюзу. Актуальні проблеми державного управління. 2010. Вип. 4. С. 74–77.

16. Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Проблема дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні. Український історичний журнал. 2004. № 2. С. 133–144; Денисенко Г., Денисенко О. Культурна спадщина у формуванні історичної пам'яті народу. Краєзнавство. 2014. № 1. С. 139–150.

17. Матлай Л.С. Историко-культурна спадщина України у цивілізаційному діалозі. *Historical and Cultural Studies*. 2014. № 1. С. 45–48.

18. Бадяк В. Нормативно-правова охорона культурної спадщини. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2016. Вип. 28. С. 331–348; Бадяк В. П. Пам'яткоохоронна історія Львова. Львів: ЛНАМ, 2014. 160 с.: іл.

19. Курило Т. В. Правова охорона культурної спадщини України. Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, Вид-во “Новий Світ-2000”, 2006. 152 с.; Курило Т. В. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні: історико-правове дослідження: дис... канд. юрид. наук: 12. 00. 01 / Львівський національний ун-т імені Івана Франка. Львів, 2003.

20. Мазур Т. В. Охорона культурної спадщини в Україні: історико– й теоретико-правове дослідження: дис... доктора юр. наук: 12. 00. 01 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 423 с.; Мазур Т.В. Генеза законодавства Радянської України у сфері охорони культурної спадщини (1919–1930-ті роки). *Науковий вісник УжНУ. Серія “Право”*. 2019. № 58. Т. 1. С. 23–29.

21. Мазур Т. В., Міщак І. М. Законодавство у сфері охорони культурної спадщини в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 1. С. 166–172; Мазур Т. В., Міщак І. М. Державна політика щодо охорони культурної спадщини під час Української революції 1917–1921 років. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 4. С. 158–163

22. *Ochrona dziedzictwa kulturowego i materialnego pogranicza: materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Krajową Szkołę Sadownictwa i Prokuratury oraz Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL (Lublin, 6–8 września 2010 r.)* / red. Antoni Dębiński, Leszek Pietraszko; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011. 306 s.

23. *Spółeczeństwo obywatelskie a ochrona zabytków na pograniczu polsko-niemieckim: materiały z międzynarodowej konferencji naukowej = Zivilgesellschaft und Denkmalschutz im deutsch-polnischen Grenzgebiet: Tagungsband der internationalen wissenschaftlichen Konferenz* (Gubin, 31. 05 – 02. 06. 2012) / Paul Yalewski, Barbara Bieliniś-Kopec (red.); tł. Jerzy Bilerzewski. Gubin: Warsztat Konserwatora Gubińskieĳ Fary; [Słubice: Piktogram Polska], 2014. 282 s.

24. Dekret Rady Regencyjnej z dn. 31. X. 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*. 1918. Nr 16. Poz. 36. S. 93.

25. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospoliteĳ z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. *Dziennik Ustaw*. 1928. Nr 29. Poz. 265. S. 537–542.

26. Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach. Dziennik Ustaw. 1962. Nr 10. Poz. 48. S. 54–58.

27. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dziennik Ustaw. 2003. Nr 162. Poz. 1568.

28. Łopatecki K. „Obiekt o cechach zabytku” a „zabytek” – problemy terminologiczne w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zeszyty dziedzictwa kulturowego. Białystok, 2007. T. 1. S. 195.

29. Мазур Т. В. Розвиток понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2019. № 3 (112). С. 39.

30. Прибега Л. В. До питання термінологічних визначень у пам'яткоохоронній методиці. Праці Центру пам'яткознавства. 2003. Вип. 5. С. 18–32.

31. Вар'ян О. Поняття “пам'ятка культурної спадщини” у законодавстві Польщі та України. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Напрямок: культурологія. 2023. Т. 47. С. 141–151.

32. Горбул Т. О. Еволюція поняття “культурна спадщина”: теоретико-методологічний аспект. Культурологічна думка. 2023. № 23. С. 178–187.

33. Алексеев О. О. Формування пам'яткоохоронного законодавства в перші роки радянської влади (1917–1920 рр.). Праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2009. Вип. XVII. С. 117–120.

34. Денисенко О. А. Історична ретроспектива становлення пам'яткоохоронного законодавства в Україні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 3. С. 5–10.

35. Новак О. С. Становлення системи пам'яткоохоронних інституцій в Україні (1917–1921 рр.): організаційний аспект. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2017. Вип. 20. С. 88.

36. Dettloff P. Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918–1930. Teoria i praktyka. Kraków: Universitas, 2006.

37. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. Dziennik Ustaw. 1928. Nr 29. Poz. 265. S. 537–542.

38. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм. Ч. 1–2. Львів, 1937.

39. Michalska-Bracha L. Środowisko intelektualne Towarzystwa Miłośników Przeszłości Lwowa (1906-1939). Krakowskie pismo kresowe. 2021. Rocznik 13. S. 153-164.

40. Pruszyński J. Organizacja ochrony zabytków w dwudziestoleciu międzywojennym. Ochrona zabytków. 1988. Nr 41/2 (161). S. 75–85.

41. Степанюк С. Польський досвід державного управління у сфері охорони пам'яток. Літопис Волині. 2021. Ч. 23. С. 165-170.

42. Харчук Х. Польський військовий меморіал на Личаківському цвинтарі. Україна: культурна спадщина. Національна свідомість, державність. Львів, 2009. Вип. 18. С. 76–79.

43. Nicieja S. Lwowskie Orłeta. Czyn i legenda. Warszawa, 2009. S. 57-58.

44. Nicieja S. Cmentarz Orłat Lwowskich. Niepodległość i pamięć. Warszawa, 2006. T. 13. Nr 3 (24). S. 250–251.

45. Jędraszczyk K. Polityka pamięci i konflikt o miejsca pamięci w praktyce bilateralnej. Studium przypadku Cmentarza Orłat Lwowskich. W kręgu gnieźnieńskiej humanistyki. Antologia tekstów pracowników Instytutu kultury europejskiej UAM w stulecie Uniwersytetu poznańskiego. Poznań, 2020. S. 15-19.

46. Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах. Луцьк: Вежа-Друк, 2019.

47. Прицулюк В. Збереження культурної спадщини крізь досвід реституції українсько-польських взаємин. Літопис Волині. 2021. Ч. 25. С. 99-103.

Information about the author:

Kalishchuk Oksana Mykolaivna,

Ph Science (history), Professor,

Professor at the Department of Ukraine and Archeology

Lesya Ukrainka Volyn National University

13, Voli square, Lutsk, 43025, Ukraine